

Київський університет імені Бориса Грінченка
Факультет української філології, культури і мистецтва
Кафедра української мови

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

“ 01 ” вересня 2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

для студентів

спеціальності	035 Філологія
освітнього рівня	першого (бакалаврського)
спеціалізації	035.01 Українська мова та література
освітньої програми	035.01.01 Українська мова і література

Київ – 2022

Розробник: Тетяна Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Викладач: Тетяна Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри української мови
Протокол від “ _____ ” _____ 2022 р. № _____

Завідувач кафедри Михайло ВІНТОНІВ

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми *(керівником проєктної групи)*
Українська мова та література

Гарант освітньої програми
(керівник проєктної групи) Михайло ВІНТОНІВ

Робочу програму перевірено

01.09.2022 р.

Заступник декана Світлана ГОРОБЕЦЬ

Пролонговано:

на 2023/2024н.р. _____ (_____), « ____ » _____ 2023р., протокол № _____

на 2024/2025 н.р. _____ (_____), « ____ » _____ 2024р., протокол № _____

на 2025/2026н.р. _____ (_____), « ____ » _____ 2025р., протокол № _____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Історія української мови		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	7/ 210	
Курс	I, II, III	
Семестр	2, 3, 4, 5	
Кількість змістових модулів з розподілом:	4	
Змістовий модуль 1. Старослов'янська мова		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 2. Історична граматика української мови		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 3. Українська діалектологія		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 4. Історія української літературної мови		
Обсяг кредитів	1	1
Обсяг годин, в тому числі:	30	30
Аудиторні	14	4
Модульний контроль	2	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	14	26
Форма семестрового контролю	залік	

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	2 / 60	
Курс	II	
Семестр	1	
Кількість змістових модулів з розподілом:	2	
Обсяг кредитів	2	
Обсяг годин, в тому числі:	60	
Аудиторні	14	10
Модульний контроль	2	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	50
Форма семестрового контролю	залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

«Історична граматики української мови» – курс, що репрезентує сучасні підходи до розв'язання проблемних питань походження та розвитку окремих підсистем сучасної української мови. Окрему увагу приділено проблемі походження української мови, що розглядається під кутом зору панівних у ХІХ – поч. ХХІ ст. етнополітичних концепцій українського народу та формування періодизацій і термінології на позначення етапів розвитку української мови.

Наука, що вивчає розвиток мови (історія мови) включає ряд історичних дисциплін: історичну фонетику, історичну граматику, історичну лексикологію, історичну діалектологію, історію літературної мови. Об'єктом вивчення історії мови є мова в її історичному розвитку, від найдавніших дописемних часів до сьогодення. Предметом – фонетичні, граматичні (морфологічні і синтаксичні), стилістичні зміни мовної системи різних історичних періодів та причини, що їх викликали.

Зростання державотворчих і функціональних значущостей української мови зумовлює нові підходи до її наукового вивчення, в центрі якого перебувають питання її походження, діалектної диференціації, нормативної літературної практики, стилістичного розмаїття. Основу аналізу мовних фактів складають концептуальні положення порівняльно-історичного мовознавства, відповідних прийомів лінгвістичного аналізу мови, що дозволяють розгляд мовних елементів з урахуванням довготривалого мовного розвитку і формування. Водночас вивчення фактів з історії української мови здійснюються на підставі їх функціональної закріпленості та постійної тенденції до видозміни, тобто розгляд мовних фактів з погляду їх генези та еволюції, врахування постійної динаміки та функцій, співвідношення первинних і вторинних значущостей дозволяє глибше зрозуміти особливості системно-структурної організації сучасної української мови.

Наука про становлення і розвиток мови не ізольована від інших гуманітарних наук, а точніше тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами: «Вступ до мовознавства», «Сучасна українська літературна мова», «Діалектологія», «Історія української літературної мови», «Історія української літератури», «Історія України».

Мета курсу. Вивчаючи «Історичну граматику української мови» студенти набувають теоретичних знань історії фонетичної, граматичної та синтаксичної систем української мови від формування праслов'янської мови до сучасного стану, засвоюючи при цьому принцип хронологічної послідовності, у межах кожного з синхронних зрізів оволодівають змінами у системах вокалізму і консонантизму. Аналізуючи давні писемні пам'ятки та фіксацію у них різних мовних явищ, порушення в закономірностях змін, студенти опановують принцип відносної хронології. Кінцевою метою курсу слід вважати розуміння особливостей сучасного стану української мови з огляду на їх походження – це завдання майбутнього вчителя-словесника.

Дисципліна належить до курсів основного компонента освітньої програми.

Під час лекційних і практичних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи студенти, майбутні бакалаври за спеціалізацією «Українська мова та література», освітньою програмою «Українська мова і література» набувають таких компетентностей:

Загальні компетентності:

ЗК 1: здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

ЗК 2: здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;

ЗК3: здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;

ЗК4: здатність бути критичним і самокритичним;

ЗК5: здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями;

ЗК6: здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел;

ЗК7: уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми;

ЗК8: здатність працювати в команді та автономно;

ЗК10: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

ЗК11: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

ЗК13: здатність проведення досліджень на належному рівні.

Загально-професійні компетентності:

ФК3: здатність використовувати в професійній діяльності знання з теорії та історії української мови.

ФК4: здатність аналізувати діалектні та соціальні різновиди української мови, описувати соціолінгвальну ситуацію.

ФК7: здатність до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних, літературних, фольклорних фактів, інтерпретації та перекладу тексту.

ФК8: здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань.

ФК10: здатність здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз текстів різних стилів і жанрів.

3. Результати навчання за дисципліною

Після опанування дисципліни студенти повинні мати такі програмні результати навчання:

ПРН2: ефективно працювати з інформацією: добирати необхідну інформацію з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних баз, критично аналізувати й інтерпретувати її, впорядковувати, класифікувати й систематизувати;

ПРН3: організувати процес свого навчання й самоосвіти;

ПРН7: розуміти основні проблеми філології та підходи до їх розв'язання із застосуванням доцільних методів та інноваційних підходів;

ПРН8: знати й розуміти систему мови, загальні властивості літератури як мистецтва слова, історію української мови та літератури, і вміти застосовувати ці знання у професійній діяльності;

ПРН9: характеризувати діалектні та соціальні різновиди української мови, описувати соціолінгвальну ситуацію;

ПРН10: знати норми літературної мови та вміти їх застосовувати у практичній діяльності;

ПРН12: аналізувати мовні одиниці, визначати їхню взаємодію та характеризувати мовні явища і процеси, що їх зумовлюють;

ПРН15: здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз текстів різних стилів і жанрів;

ПРН17: збирати, аналізувати, систематизувати й інтерпретувати факти мови й мовлення й використовувати їх для розв'язання складних завдань і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання;

ПРН19: мати навички участі в наукових та/або прикладних дослідженнях у галузі філології.

Структура навчальної дисципліни
Тематичний план для денної форми навчання

Назви розділів	теоретичних	Кількість годин, відведених на них			
		Лекції	Практичні заняття	Самостійн а робота	Модульний контроль
Модуль I. Питання походження української мови					
Тема 1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна. Тема 2. Проблема походження української мови.	2	2	2		
		2	4		
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	-	2	2		
Модуль II. Історія формування системи української мови					
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси. Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	2	2	4	2	
		2	2		
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.	2	2	2		
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	2	2	4	2	
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник.	2	2	4		
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	-	2	4		
Усього годин: 60		10	18	28	4

Тематичний план для заочної форми навчання

Назви теоретичних розділів	Кількість годин, відведених на них		
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль I. Питання походження української мови			
Тема 1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна.	2	-	5
Тема 2. Проблема походження української мови.		-	6
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	-	-	5
Модуль II. Історія формування системи української мови			
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	2	-	6
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.		-	6
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.	-	2	6
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	-	2	6
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник.	-	-	6
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	-	-	6
Усього годин: 60	4	4	52

5. Програма навчальної дисципліни

Модуль I. Питання походження української мови

Лекція 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (1 год.).

Предмет і завдання курсу. Загальні особливості розвитку мови в діяхронії. Внутрішні і зовнішні чинники мовних змін. Зв'язки з іншими науками. Джерела мовно-історичних відомостей. Специфіка використання писемних пам'яток.

Лекція 2. Проблема походження української мови (2 год.).

Основні етнополітичні концепції походження українського народу. Етнополітична концепція «великоруського народу» та гіпотеза М.Погодіна – О.Соболевського. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови у працях П.Житецького, М.Максимовича, А.Кримського.

Два погляди на походження східнослов'янських мов. Термін «давньоруська мова».

Концепція історії української мови Ю.Шевельова.

Періодизація історії української мови. Термінологія: протиукраїнські говори, давньоукраїнська мова, староукраїнська мова, сучасна українська мова.

Лекція 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (1 год.).

Основні фонетичні ознаки, що вирізняють групи слов'янських мов.

Фонетичні та граматичні ознаки сучасних східнослов'янських мов.

Основні типологічні риси української мови.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Лекція 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (2 год.).

Предмет історичної фонології. Причини звукових змін. Класифікація фонетичних змін.

Співвідношення праїндоевропейського, праслов'янського вокалізму. Втрата диференційної ознаки часокількості, зміни непередніх голосних у передні. Закон наростаючої звучності та наслідки його дії у системі голосних пізньої праслов'янської мови.

Найдавніші зміни в системі приголосних. Перша палаталізація задньоязикових приголосних. Палаталізація приголосних у сполучення з наступним *j. Зміна груп приголосних *dl, *tl. Спрощення груп приголосних. Вставлення голосних та приголосних. Занепад приголосного в кінці складу. Перебудова дифтонгічних сполук.

Друга палаталізація задньоязикових приголосних. Третя палаталізація задньоязикових приголосних. Поява протетичних приголосних.

Явища проміжного характеру: втрата складотворчих сонантів.

Лекція 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів (1 год.).

Зміни, що завершилися у дописемний період та переважно є спільними для східнослов'янських мов. Зміна початкового *ě→[o]. Природа «акання». Вияв загальної тенденції в запозичених словах. Засвоєння іншомовних слів з початковим [o] замість [a]. Зміни носових голосних. Позиційний перехід *[e] в [o] після споконвічно м'яких перед твердими приголосними. Витворення фонем /y/ з */i/, */y/ та пов'язані з цим зміни. Історія фонем */ě/.

Закон відкритого складу та фонетичні зміни, пов'язані з його дією. Розвиток повноголосся. Перебудова початкових сполук *ort, *olt. Розвиток системи протетичних приголосних. Ствердіння /r'/ та шиплячих приголосних. Диспалаталізація [c']. Запозичення [f].

Лекція 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (2 год.).

Втрата зредукованих фонем. Позиційні зміни зредукованих фонем. Причини, час та послідовність процесів занепаду слабких та вокалізації сильних. Втрата в позиції перед сонорними. Друге повноголосся. Втрата в позиції після сонорних – поява [rú], [lú]. Рефлексія напружених зредукованих [ī], [ǔ].

Наслідки занепаду зредукованих ь, ъ у системі голосних фонем. Чергування [o], [e] з Ø. Поява вставних [o], [e] перед сонорними. Компенсаційне подовження голосних [o], [e] в новому закритому складі. Розвиток приставних голосних [o], [i]. Втрата ненаголошеного [i] на початку слова. Поява нових дифтонгів.

Висновок: динаміка системи голосних внаслідок занепаду зредукованих.

Перехід етимологічних голосних [o], [e] в [i] – український «ікавізм»: механізми появи, діалектні рефлекси явища. Наслідки переходу для фонологічної системи української мови.

Наслідки занепаду зредукованих в системі приголосних. Поява нових сполук приголосних. Спрощення у групах приголосних, Втрата кінцевого [l]. Асимілятивні, дисимілятивні процеси, епентеза приголосних. Лабіалізація [l] →[ɸ]. Вокалізація [w]→ [ɸ], [u].

Висновок: розвиток системи консонантизму внаслідок занепаду зредукованих.

Діалектно обмежені явища та процеси, що відбулися пізніше від втрати зредукованих. Система голосних: перехід *[e]→[a], перехід *[a]→[e], явище «укання». Система приголосних фонем: ствердіння приголосних перед колишнім *ę. Новий [j]. Запозичення [g]. Запозичення [dz].

Лекція 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (2 год.).

Предмет і завдання історичної морфології.

Історія іменника як частини мови. Історія становлення граматичних категорій іменника української мови.

Давня іменникова система відмінювання. Типи давніх відмін. Витворення сучасної української системи відмінювання. Історія відмінкових закінчень іменників.

Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника). Загальні шляхи становлення займенникової системи української мови. Групи займенників давньоукраїнської мови. Історія становлення особових займенників. Історія форм неособових займенників.

Прикметник як частина мови. Дві прикметникові форми: довга і коротка. Історія форм ступенів порівняння.

Загальні відомості про виникнення класу слів на позначення числа. Історія числівників першого десятка, числівників від 11 до 19, назв десятків і сотень. Загальний огляд історії дробових, збірних та порядкових числівників.

Лекція 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (2 год).

Становлення системи дієслів форм у процесі формування граматичної системи української мови. Класи дієслів.

Часові форми дієслів у давньоукраїнській мові. Історія форм теперішнього часу. Форми минулого часу: історія аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта. Морфологічні і значеннєві ознаки майбутніх часів дієслова у давньоукраїнській та староукраїнській мові. Вираження майбутньої дії за допомогою форм теперішнього часу як наслідок процесу видової диференціації дієслів. Творення аналітичних форм майбутнього часу.

Історія форм умовного способу.

Історія форм наказового способу.

Інфінітив. Супін.

Дієприкметник і дієприслівник.

Лекція 9. Історія синтаксичної структури української мови (1 год.)
Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого речення.

Засоби вираження головних і другорядних членів речення в давньо- і середньоукраїнський періоди.

Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Семестр	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	5	5
Відвідування практичних занять	1	9	9
Робота на практичному занятті	10	9	90
Виконання завдань для самостійної роботи	5	14	70
Опрацювання фахових видань	10	3	30
Виконання модульної роботи	25	2	50
Разом		-	254
Максимальна кількість балів: 254			
Розрахунок коефіцієнта: $254/100=2,5$			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Самостійна робота студентів передбачає планове виконання ними наступних завдань: написання конспекту; письмова творча робота на певну тему; створення презентації навчального матеріалу (одноосібно).

Модуль I. Питання походження української мови

Завдання 1. Зобразіть схематично у зошиті для практичних занять зв'язок «Історичної граматики української мови» з іншими лінгвістичними і нелінгвістичними дисциплінами.

Завдання 2. Законспекуйте нижчеподані наукові статті в аспекті специфіки вивчення історії української мови.

Півторак Г.П. Деякі методологічні проблеми досліджень етногенезу східних слов'ян на сучасному етапі. / Мовознавство, 2010. № 2 – 3. С.8 – 29.

Ткаченко О.Б. До ідеологічних основ української нації і української мови. Мовознавство, 2010. № 2 – 3. С.49 – 54.

Завдання 3. Ознайомтесь з хрестоматією з історії української мови: *Історія*

української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. 288 с. Підготуйте конспекти наукових статей, що стосуються проблем походження української мови.

Огієнко І. Історія української літературної мови // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С.137 – 161.

Булаховський Л. Питання походження української мови // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 161 – 180.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 191 – 205.

Півторак Г. Коли ж виникла українська мова? // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 270 – 280.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Завдання 1. Ознайомтесь із статтею **Ю.Карпенка «Фонологічна історія українського вокалізму»** (Мовознавство. 1998. № 2 – 3. С.78 – 91) і дайте відповіді на питання:

а) яка ознака була провідною в організації вокалізму протягом усього існування праслов'янської мови?

б) який вигляд мала система голосних перед занепадом праслов'янської мови?

в) чому автор стверджує, що приголосні праслов'янської мови не можуть бути названі ні твердими, ні м'якими фонемами?

г) з яким фонологічним процесом автор пов'язує докорінну перебудову фонологічної системи праслов'янської мови, зміну її вокалічно-консонантного типу на консонантно-вокалічний? Яка межа вокальності?

Завдання 2. Користуючись матеріалом підручника **«Історія української мови. Фонетика»** (С.103 – 108), підготуйте конспект за планом:

а) особливості складоподілу спільнослов'янської мови давньої доби;

б) поява нових груп приголосних і типи фонетичних змін у них:

- редуція одного з приголосних;

- вставлення приголосного;

- вставлення голосного;

- асиміляція.

в) поняття «гемінати», фонетичні зміни у них;

г) занепад приголосного в кінці фінального складу.

Завдання 3. Доберіть з історичних джерел приклади, які демонструють процес монофтонгізації дифтонгів.

Завдання 4. Ознайомтесь зі статтею *Г.П.Півторака «Занепад зредукованих ь, ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов»* (Мовознавство. 1998. № 2–3. С.3 – 14). Підготуйте відповіді на питання:

а) чим була обумовлена тенденція до занепаду ультракоротких голосних і коли вона виникла?

б) як характеризує автор сильну і слабку позиції?

в) які хронологічні межі занепаду зредукованих і вокалізації зредукованих визначає Г.Півторак для східних, південних і західних слов'ян?

Завдання 5. Доберіть із творів української літератури XVI – XVIII ст. уривок на 50 слів і поясніть фонетичні особливості української мови того періоду.

Завдання 6. Визначіть тип відмінювання давньоукраїнських іменників *земля, вода, ніч, свекри, воля, любви, душа, сынъ, конь, женихъ, путь, чудо, поле, небо, тьсть, лось, зять*.

Завдання 7. Коротко сформулюйте історію предметно-особового займенника *він, вона, воно*.

Завдання 8. Поміркуйте, чому сучасне мовознавство схиляється до думки, що формально-граматичні відмінності між іменниками й прикметниками не споконвічні.

Завдання 9. Провідмініяйте в однині, множині і двоїні словосполучення: *высок домъ, велико дерево, мудра книга*.

Завдання 10. Опрацюючи «Вступ» до монографії «*Числівник української мови*» (*Г.П.Арполенко, К.І.Городенська, Т.Х.Щербатюк*), підготуйте доповідь про формування поняття «число» і системи числових назв у східних слов'ян.

Завдання 11. Поясніть твердження, що лексико-семантична група числівників уніфікувала свою морфологічну структуру шляхом нейтралізації граматичних ознак, успадкованих від іменників і прикметників.

Завдання 12. Напишіть числівники давньоукраїнською, укажіть на фонетичні зміни в них: *один, два, п'ять, шість, сім, вісім, десять*.

Завдання 13. Як утворилися числівники: *п'ять, шість, одинадцять, двадцять*?

Завдання 14. Утворіть форми умовного способу в давньоукраїнській мові. *Ходити, знати, бути*.

Завдання 15. Підготуйте повідомлення на тему: «Супін в історії різних слов'янських мов».

Завдання 16. Знайдіть форми супіна, поясніть його синтаксичну роль у реченні.
И посла Ярополкъ искатъ брата. Изиде сѣ и сѣ...тъ сѣмене своѣго. И посла и на села свою пастъ свинии.

Завдання 17. Утворіть форми I особи однини аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта від дієслова *быти*.

Завдання 18. Підготуйте повідомлення на тему: «Причина та шляхи оформлення дієприслівника як окремої дієслівної форми».

Завдання 19. Укладіть бібліографію журнальних статей за останніх десять років з проблем історичного синтаксису (журнали «Мовознавство», «Українська мова», «Українська мова і література в школі», «Вопросы языкознания», «Дивослово»). Напишіть поширену анотацію до двох із них. Зробіть узагальнений опис напрямів розвитку досліджень з історичного синтаксису.

Карта самостійної роботи студента

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання (тижні)
Модуль I. Питання походження української мови			
Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	II – III
Тема 2. Проблема походження української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	IV - V
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських. Опрацювання фахових видань.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5 10	VI - VII
		Разом: 20+10 балів	
Модуль II. Історія формування системи української мови			
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	VII - VIII
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	VIII - IX
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови. Опрацювання фахових видань.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5 10	IX - X

Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (6 год.)	5*2	XI - XII
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник. Опрацювання фахових видань.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (6 год.)	5*2 10	XIII - XIV
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (6 год.)	5*2	XV
	Разом: 50+20 балів		
РАЗОМ: 28 годин		70 балів+30 балів	

Критерії оцінювання самостійної роботи

Максимальна кількість балів – 5

Оцінка за п'ятибальною шкалою	Значення оцінки
5 балів	студент глибоко та міцно засвоїв матеріал; наводить теоретично і практично правильні, обґрунтовані коментарі; проводить грамотний та чітко структурований лінгвістичний аналіз; самостійно здійснює узагальнення і висновки; вичерпно, послідовно, грамотно оформив самостійно виконані завдання (оцінка "відмінно").
4 бали	студент добре знає матеріал, але допускає незначні помилки у пропонованих завданнях, які за допомогою викладача швидко виправляє; здатен здійснювати лінгвістичний аналіз, самостійно робити висновки; успішно виконав та оформив самостійну роботу з незначною кількістю помилок (оцінка "добре").
3 бали	виконано не всі завдання; студент допускає грубі помилки, які самостійно не може виправити; недостатньо правильно і грамотно оформлено результати роботи; рівень розуміння матеріалу студентом можна визначити як поверхневий (оцінка "задовільно").
1 – 2 бали	студент засвідчує фрагментарне знання матеріалу, не може виконати вправи; наявна значна кількість суттєвих помилок у змісті та оформленні (оцінка "незадовільно").

6.3 Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Форма проведення: письмова

Максимальна кількість балів: 25 балів

Критерії оцінювання: модульна контрольна робота включає 25 тестових запитань, правильне виконання яких оцінюється у 1 бал.

6.4 Форми проведення семестрового контролю (залік)

Навчальні досягнення бакалаврів із дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

6.5 Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

1. Предмет і завдання курсу «Історична граматики української мови».
2. Зв'язки історичної граматики з іншими науками.
3. Загальні особливості розвитку мови в діячності.
4. Джерела мовно-історичних відомостей.
5. Специфіка використання писемних пам'яток як джерела вивчення історії української мови.
6. Основні етнополітичні концепції походження українського народу.
7. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови.
8. Праслов'янська мова. Періодизація її історії. Проблема розпаду.
9. Два погляди на походження східнослов'янських мов.
10. Давньоруська мова – міф чи реальність?
11. Концепція історії української мови Ю.Шевельова.
12. Періодизація історії української мови.
13. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.
14. Предмет історичної фонології.
15. Фонетичні процеси праслов'янського періоду та їхнє відображення в українській мові.
16. Фонетичні процеси, зумовлені дією закону відкритого складу.
17. Звукові зміни, пов'язані з постконсонантним [j].
18. Перша перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
19. Друга перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
20. Третя перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
21. Фонетичні процеси протоукраїнського періоду.
22. Фонетична система староукраїнського періоду. Вокалізм.
23. Фонетична система староукраїнського періоду. Консонантизм.
24. Занепад редукованих та його наслідки у системі вокалізму.
25. Занепад редукованих та його наслідки у системі консонантизму.

26. Втрата звука, який позначала літера «ять».
27. Поява українського звука [и].
28. Природа історичних чергувань української мови.
29. Історична морфонологія: явища усічення, накладання, нарощення.
30. Предмет історичної морфології. Причини і напрями змін морфологічного рівня.
31. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія числа.
32. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія відмінка.
33. Витворення сучасної української системи відмінювання іменників.
34. Становлення займенника як частини мови.
35. Становлення прикметника як частини мови.
36. Становлення числівника як частини мови.
37. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Класи дієслів.
38. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія особи.
39. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія часу.
40. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія способу.
41. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Інфінітив. Супін.
42. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Дієприкметник. Дієприслівник.
43. Становлення прислівника як частини мови.
44. Становлення службових частин мови.
45. Предмет історичного синтаксису.
46. Засоби вираження головних членів речення у давньоукраїнський та староукраїнський періоди.
47. Засоби вираження другорядних членів речення у давньоукраїнський та староукраїнський періоди.
48. Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.
49. Типи синтаксичних конструкцій давньоукраїнської та староукраїнської мов.
50. Перспективи дослідження проблем української етномовної глотогонії.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	100–90 балів	Відмінно – відмінний рівень знань / умінь / навичок в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82–89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань / умінь / навичок в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75–81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань / умінь / навичок з незначною кількістю помилок
D	69–74 балів	Задовільно – посередній рівень знань / умінь / навичок із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60–68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань / умінь / навичок
FX	35–59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1–34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

7. Рекомендовані джерела

Основна література:

1. Єрмоленко, С.Я., Мойсієнко, А.К. (1996). Історія української мови: Хрестоматія. Київ: Либідь.
2. Жовтобрюх, М.А., Волох, О.Т., Самійленко, С.П., Слинько, І.І. (1980). Історична граматики української мови. Київ: Вища школа.
3. Крижанівська, О.І. (2010). Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія.
4. Наєнко, Г.М. (2002). Курс лекцій з історії української мови. Фонетика. Навчальний посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет».
5. Наєнко, Г.М. (2012). Курс лекцій з історії української мови. Історична граматики. Навчальний посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет».
6. Павленко, Л.П. (2010). Історична граматики української мови: навчальний посібник. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Додаткова література:

7. Брайчевський, М. (1998). Походження слов'янської писемності. Київ: Києво-Могилянська академія.

8. Видайчук, Т.Л. (2021). Дискусія в Імператорській академії наук (1907 рік) щодо системи правопису «Словаря української мови». *Синопис: текст, контекст, media*, 27 (3), 165 – 171. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.3.6>
9. Видайчук, Т.Л. (2004). Розвиток фонетичної системи староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. на тлі правописної традиції (на матеріалі житійно-повістевих пам'яток). Київ: Друкарня академії керівних кадрів культури і мистецтв. <https://core.ac.uk/download/pdf/19667679.pdf>
10. Видайчук, Т.Л. (2006). Етапи становлення фонетичного принципу українського правопису. *Ucrainica II. Současna ukrajinistika: Problémy jazyka, literatury a kultury*. – 1. Čast. Sborník článků 3. Olomoucké symposium ukrajinistů 24 – 26 srpna 2006. – Olomouc: Univerzita Palackého, 107 – 113. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/8888/>
11. Видайчук, Т.Л. (2020). Чому в сучасній українській мові існують паралельні відмінкові форми іменників? *Українська мова і література в школі*. 3(150), 39 – 40. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31552/1/T.Vydaichuk_IF.pdf
12. Лукінова, Т.Б. (2000). Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наукова думка.
13. Лучик, В.В. (2008). Вступ до слов'янської філології. Київ: Академія.
14. Півторак, Г.П. (2014). Українці: звідки ми і наша мова. Дослідження, факти, документи. Київ: Віпол.
15. Царук, О. (1998). Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні і граматичні параметри. Дніпропетровськ.
16. Шевельов, Ю. (2002). Історична фонологія української мови. Харків: АКТА.
17. Burrow, T. (1979). *The problem of schwa in Sanskrit*. Oxford. Clarendon Press.
18. Gołąb, Z. (2004). *O pochodzeniu Słowian w swietle faktow językowych*. Krakow.
19. Shevelov J. A (1979). *Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg, 1979.

Навчально-методична картка дисципліни
«Історична граматики української мови»
 Разом: лекції – 10 год., практичні заняття – 14 год.,
 самостійна робота – 28 годин, МК – 4 год., залік

Тиждень	I II	III IV	V VI	VII VIII	IX X	XI XII	XIII XIV	XV	
Модулі	Модуль I			Модуль II					
Назва модуля	Питання походження української мови			Історія формування системи української мови					
Кількість балів за модуль	65 балів			190 балів					
Лекції									
Години	1 год.	1 год.	- год.	1 год.	1 год.	1 год.	2 год.	2 год.	
Теми лекцій	Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (0,5б).	Тема 2. Проблема походження української мови (1 б).	Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (0б).	Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (0,5 б).	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи <u>прото-українських</u> говорів (0,5б).	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (1 б).	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (1 б).	Тема 8. Історія дієслора як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (1 б).	Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови (0,5б).

Теми семінарських занять	Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (10 б).+1	Тема 2. Проблема походження української мови (10 б).+1	Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (10 б).+1	Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (10 б).+1	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи <u>прото-українських</u> говорів (10 б).+1	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (10 б).+1	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (10 б).+1	Тема 8. Історія дієслора як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (10 б).+1	Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови (10 б).+1
Години	2 год.			2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.
Самостійна робота	5*4=20 балів			5*10=50 балів					
Опрацювання фахових видань	10 балів			10 балів			10 балів		
Види поточного контролю				Модульна контрольна робота 1 (25 балів)			Модульна контрольна робота 2 (25 балів)		
Підсумковий контроль	Залік								